

УДК 87.717+241.631

РЕЛІГІЙНИЙ КОНТЕКСТ ГУМАНІСТИЧНИХ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ЧИННИК ПРОТИДІЇ АУТОДЕСТРУКТИВНОСТІ

Олійник А.В., к. психол. н.,
старший викладач кафедри теоретичної та практичної психології
Національний університет «Львівська політехніка»

У статті проаналізована проблема антиаутодеструктивного впливу гуманістичних духовно-моральних цінностей. Орієнтація на аутентичну доброчинність є фундаментальною основою життєствердних людських взаємин, протидії формуванню аутодеструктивності.

Ключові слова: релігійна віра, гуманістичні духовно-моральні цінності, аутодеструктивність, суїцид.

В статье проанализирована проблема антиаутодеструктивного воздействия гуманистических духовно-моральных ценностей. Ориентация на аутентичную добродетельность является фундаментальной основой жизнеутверждающих человеческих взаимоотношений, противодействует формированию аутодеструктивности.

Ключевые слова: религиозная вера, гуманистические духовно-моральные ценности, аутодеструктивность, суицид.

Oliynik A.V. RELIGIOUS CONTEXT OF HUMANISTIC SPIRITUALLY-MORAL VALUES AS FACTOR OF COUNTERACTION OF AUTODESTRUCTION

The problem of anti-autodestructive influence of humanistic spiritually-moral values is analysed in article. An orientation on authentic being a benefactor is fundamental basis of life-asserting human mutual relations, counteracts to forming of autodestruction.

Key words: religious faith, humanistic spiritually-moral values, autodestruction, suicide.

Постановка проблеми. Незважаючи на всю ефективність існуючих на сьогоднішній день методів психопрофілактики та корекції суїцидальності, чисельність аутодеструктивних дій у світі продовжує зростати, причому серед різних категорій населення. Психопрофілактика та корекція суїцидальних тенденцій – вкрай складна проблема: для різних груп аутодеструктивних осіб необхідні різні підходи з урахуванням їхніх індивідуально-психологічних особливостей та детермінант виникнення саморуйнівних настроїв чи станів, близьких до цього.

У ході теоретичного та емпіричного етапів нашого дослідження доведено: віра в Бога є потужним антисуїцидальним чинником. Звичайно, це аж ніяк не є підставою для тверджень, що релігійна віра являє собою абсолютну панацею від серйозних розчарувань, депресивних екзистенційних переживань, суїцидальності (ці психологічні стани – результат складної взаємодії багатьох різноманітних факторів, серед яких і ендогенні, що спричиняють різноманітні розлади емоційної сфери, психіки особистості). Але якщо віра в Бога рятує більшість від страждань екзистенційного абсурду, глибоких особистісних переживань, розчарувань, депресій, які є сприятливими щодо суїцидальності, то це є вагомою підставою для констатації її високої психопрофілактичної ефективності у протидії аутодеструктивним тенденціям.

Ступінь розробленості проблеми. Теоретико-методологічною базою дослідження стали: трактування релігійної віри як «вершини свідомості» – віри у високий сенс людського існування у концепції В. Джемса; логотерапія В. Франкла, концепції Е. Фромма, представників гуманістичної психології (А. Маслоу, Г. Олпорта, К. Роджерса та ін.) щодо потужності антидеструктивного, антисуїцидального потенціалу віри в Бога, гуманістичних релігій; тлумачення могутньої життєдайності гуманістично-релігійних смислів існування в російській релігійній філософії (М.О. Бердяєв, Ф.М. Достоевський, Л.М. Толстой, С.Л. Франк та ін.); психологія релігії В.П. Москальця (трактування релігійної віри як надпотужного антисуїцидального чинника) та ін.

Мета статті полягає в поглибленому обґрунтуванні проблеми життєствердного впливу гуманістичних духовно-моральних ціннісних орієнтацій, розширенні науково-методичної бази психопрофілактики суїцидальних тенденцій.

Виклад основного матеріалу. Могутність антисуїцидального впливу віри в Бога, на нашу думку, полягає не лише в самому факті релігійної кари за скоєне самогубство, боязні гріха, але великою мірою, як доводить В.П. Москалець, в орієнтації на високі духовні гуманістично-релігійні смисли життя, формування у людини віри в те, що вона не байдужа Богові, що Бог піклується про

неї, а всі її проблеми, зокрема й основна екзистенційна – неминучість смерті, скінченність земного буття, будуть благополучно розв'язані [6, с. 219–220]. Страх перед релігійним покаранням за скоєний гріх є потужним чинником протидії аутодеструктивності, могутнім регулятором суїцидальної активності індивідів у популяції, але він не спроможний вселити гармонію у людську душу, здатен породити у душі людини відчуття немічності, безпорадності щось змінити, що нерідко ускладнюється депресією та розчаруванням.

Погоджуючись із думкою В.П. Москальця, слід зауважити, що проблема психопрофілактики суїцидальних тенденцій повинна розв'язуватися на рівні всього суспільства шляхом пробудження гуманістичної свідомості громадян.

Свідоме невимушене прийняття та дотримання людьми високих гуманістично-релігійних духовно-моральних цінностей (зокрема, утвердження найвищою цінністю людське життя, життя кожної окремої особистості), прищеплення і розвиток віри в Бога у світських закладах було б вагомим кроком уперед у розв'язанні проблеми психопрофілактики суїцидальності. Реальним втіленням у життя гуманістично-релігійних духовно-моральних цінностей є орієнтація на автентичну доброчинність: людяність, толерантність, милосердя, любов, що ефективно протидіє деструктивності, являє собою фундаментальну основу життєдайних людських взаємин.

За даними соціологічних досліджень більшість громадян України очікує від релігії безкомпромісного утвердження в душах та людських взаєминах ідеалів, принципів, норм братньої любові, людяності, доброзичливості, милосердя, терпимості, справедливості, чесності, тобто гуманістичної тенденції оновлення душі, як осередку Царства Божого, людських стосунків [6, с. 218]. І хоча реалії життя часто пов'язані з розчаруваннями щодо братньої любові, і сподіватися на абсолютне утвердження гуманістично-релігійних ідеалів у реальних взаєминах було б черговою утопією, в Україні все ж таки утверджується психолого-педагогічна тенденція релігійності, суть якої полягає у прийнятті та дотриманні високих гуманістично-релігійних духовно-моральних цінностей з потужним потенціалом протидії аутодеструктивності.

Світові релігії активно закликають людину до побудови життя на гуманістичних засадах (хоча гуманістичні тенденції у моральних вченнях різних релігій мають свою специфіку): доброзичливих взаємин, братерської любові, жертвності, що протидіє

відчуженості, агресії, сприятливих щодо формування суїцидальності. Зокрема індуїзм закликає «не бути джерелом тривоги для інших ні діями, ні думками, ні словами», буддизм – до «милосердя по відношенню до усього живого, прагнення всезагального спасіння», іслам – віддавати «краще з того, що здобули і створили Ми вам на землі, адже ніколи ви не будете у благополуччі, якщо не віддаватимете того, що любите», іудаїзм, християнство – «любите ближнього свого як самого себе...» [3, с. 66–334].

Як зазначає А. Маслоу, орієнтація на гуманістичні цінності, автентичну доброчинність є основною вродженою людською сутністю [13]. Відтак можна припустити, що незалежно від походження, індивідуальних особливостей, релігійності–нерелігійності, гуманістичний потенціал закладений у кожному із нас, необхідно лише його в собі відкрити та актуалізувати. Релігія, зорієнтовуючи на доброчинність у поведінці з іншими (Ендрю Емерсон назвав її матір'ю філантропії), допомагає людині віднайти Бога у власній душі, відкрити у собі цей вітальний потенціал, показує шлях до самоспасіння. У цьому цілюща, антисуїцидальна міць доброчинності, до якої закликає релігія.

Науково доведено: глибока зацікавленість в інших, взаємодопомога, на яку налаштовує релігія, – цілюща, наділяє духовною силою. Психологи, які працювали із військовополоненими, жертвами катастроф, зазначають, що вирішальний момент у їх одужанні – це співчуття, «видужання через взаємодопомогу» [5, с. 179–180].

Дослідження, проведені П. Бенсоном (Peter Benson, 1980; Hansen and others, 1995) із колегами довели, що віруючим студентам притаманний вищий рівень гуманізму, альтруїзму порівняно з невіруючою молоддю (й відтак, згідно з нашим обґрунтуванням, – потужним потенціалом протидії суїцидальним тенденціям). Серед 12% американців, яких Дж. Геллап (Gallup, 1984) назвав «високорелігійними», 46% заявили, що працюють у службі допомоги бідним, немічним та літнім людям, а це набагато вищий відсоток у порівнянні з 22% «високонерелігійних». Подальші дослідження Геллапа показали, що серед тих, хто вважав, що релігія «не відіграє важливої ролі» у їх житті, 28% добровільно брали участь у благодійних акціях; серед тих, хто вважав, що релігія «відіграє важливу роль» у їх житті, таких виявилось 50%. Згідно з іншим дослідженням Геллапа, 37% вірян, які відвідували церкву раз на рік і рідше, та 76% тих, хто відвідували її щотижня, заявили, що замислюються над своїми зобов'язаннями перед бідними [5, с. 603–604].

У ході нашого емпіричного дослідження серед студентів та курсантів, які назвали себе віруючими, прямі висловлювання на кшталт: «хочу отримати гідну освіту й у подальшому служити на благо інших», «у майбутньому хочу бути корисною людям», «захищати людей від злодіянь», які свідчать про прагнення до доброчинності (що, як зазначалося вище, суперечить формуванню суїцидальності) було виявлено у 5,35% досліджуваних, серед невіруючих – у 2,13%. І хоча відмінності ці не є статистично значущими, все-таки гуманістичне налаштування переважає у середовищі релігійної молоді.

Потужним психопрофілактичним потенціалом протидії суїцидальним тенденціям володіє християнська віра: завдяки пропагуванню гуманістичних ідеалів добра, милосердя, любові, християнство набуло величезної життєдайної сили. Християнський альтруїзм – вершина гуманізму, ґрунтований на жертковній любові до ближнього: любити – означає забути про себе. Про це свідчать слова Ісуса Христа: «Хто зберіг душу свою – втратить її, хто втратить її заради Мене – збереже її», промовляючи які, має на увазі любов до інших людей (Матф. 10 : 39). Християнська любов є єдиним засобом розв'язання життєвих суперечностей, вона долає жорсткі межі замкнутості, егоцентризму, егоїзму, передбачає всепрощення, співчуття, милосердя (що суперечить деструктивності, формуванню суїцидальних тенденцій), шлях до істинної свободи від зла: «любов довготерпляча, милосердна, незаздрісна, позбавлена гордині та пихи, не байдужа, не шукає користі, недратівлива, не мислить зла, не радіє несправедливості, а радіє істині; все прощає, всьому вірить, на все надіється, все зносить» [2, с. 543].

Зовсім недавно психотерапевти остаточно переконалися в тому, що завжди доводили гуманістичні релігії: немає кращих ліків для душі, окрім любові, яка перетворює всю емоційну сферу людської психіки: люблячий радіє, а той, хто ненавидить, страждає й примножує зло [6, с. 189]. Християнська віра, закликаючи до всепрощення («благословляйте тих, хто проклинає вас») та жертковної, позбавленої егоїзму любові до ближнього, суперечить примноженню зла та агресії у людських душах, володіє потужною силою протидії деструктивності, а відтак і аутодеструктивності [2, с. 359].

На величезну ефективність любові до ближнього, співчуття та розуміння у психопрофілактиці суїцидальних тенденцій у єдності із застосуванням методів лікарської допомоги вказував І.А. Сікорський у монографії «Психологічна боротьба із самогубством у юні роки», наголошуючи, що кожен

повинен бути готовий надати ближньому «швидку психологічну допомогу» [8].

За переконанням Е. Фромма, щира любов до себе та іншого дає можливість людині долати почуття самотності та ізоляції (сприятливого щодо формування суїцидальних тенденцій). Це конструктивна форма подолання екзистенційної самотності пов'язана з потребою віддавати, а не лише брати: істинна любов передбачає взаємне духовне збагачення [12].

Потужним психопрофілактичним та психотерапевтичним ефектом у протидії формуванню «сприятливих» щодо суїцидальності невротично-депресивних деструкцій у психіці людини володіє християнське трактування людського страждання. Саме в душі, гартованій стражданням, розкриваються активні людські чесноти – милосердя, здатність зносити поневіряння задля встановлення справедливості. Оскільки, згідно з релігійним трактуванням, у Царство Боже потраплять не просто доброчинні, а, насамперед, ті, хто пройшов через випробування, то подібне релігійне налаштування дозволяє, вистраждавши, здобути самоповагу, що суперечить формуванню почуття нікчемності, сприятливого щодо суїцидальності [3, с. 294].

У християнстві немає приниження, яке робило б людину не спроможною на добро, як і немає святості, позбавленої зла. Таким чином, людина відгороджена від відчаю та гордині. З урахуванням постулатів глибокої психології абсолютно справедливим є уявлення, що гординя, пиха відчужує особистість від інших людей, робить її деструктивною, позбавляє почуття високої любові, тобто Бога. Будь-якій людині важко жити без любові, без духовного спілкування з іншими; гординя й пиха, замикаючи її у собі, неминуче «вбиває» самотністю. Тому найвище призначення людини – духовність, яка вимагає відкритості, толерантності, милосердя, гуманності, любові, всепрощення – повного підкорення свого життя чеснотам, які, будучи всезагальним благом, протидіють формуванню аутодеструктивності.

Аналіз результатів нашого емпіричного дослідження засвідчив наявність стурбованості серед опитаної студентської молоді (причому як віруючої, так і невіруючої) падінням рівня гуманності, толерантності, доброзичливості серед населення, зростанням рівня суїцидальності. Наші невимуснені, ненав'язливі довірливі бесіди з курсантами та студентами з приводу використання гуманістичного потенціалу релігійної віри у профілактиці аутодеструктивності показали зацікавленість і підтримку з боку більшості з них. 63% віруючих і 37% невіруючих студен-

тів та курсантів, присутніх під час таких бесід, погодилися з думкою про те, що глибинним джерелом аутодеструктивних потягів сучасної молоді є наростання відчуженості, ворожості, агресії у міжособистісних взаєминах, надмірна егоїстична зосередженість більшості на власних меркантильних інтересах, й відтак – байдужості до проблем іншого, що суперечить релігійній етиці. Оскільки людина не може жити без любові, без духовного спілкування з іншими – гордіня, егоїзм та агресія «вбивають» її, – твердить Р.М. Грановська [3, с. 284]. 19,38% досліджуваних нами віруючих курсантів та студентів безпосередньо пов'язують тенденцію зростання суїцидальності серед молодого контингенту з низьким рівнем духовності сучасного суспільства, серед них 2,23% наголошують на наявності меркантильних інтересів навіть у сучасних релігійних установах, на кшталт: «Сьогодні у церквах більше говорять про гроші, аніж про Бога».

В унісон усьому вищезазначеному слід ще раз підкреслити: «врятувати» стражденню душу людини від деструктивності (а відтак, і аутодеструктивності) спроможний вітальний, гуманістичний потенціал релігії шляхом пробудження її «гуманістичної совісті», що сприяє моральному вдосконаленню особистості.

У випадку сумнівів у моральності своєї поведінки чи відхиленні від норм моральності людина звертається, перш за все, до свого внутрішнього голосу, совісті й інтенсивно рефлексує. У результаті реалізується цілий ланцюг психічних явищ: усвідомлення і переживання гріха, страждання й можливий катарсис, формування установки до морального вдосконалення [3, с. 43]. Моральність, совість є стрижневим утворенням у психологічній структурі духовності особистості, згідно із тлумаченнями цього феномену представниками гуманістичного напрямку в психології (Х. Кохут, В. Франкл, Е. Фромм і ін.), як здатність до автентично-вільного самовизначення й саморегулювання, до протиставлення своєї позиції соціальним імперативам і табу, біологічним інстинктам, якщо вони суперечать цій позиції. Совість, як голос Бога в людині («Ти» Бога в людині у логотерапії В. Франкла), відділяє моральний вчинок від гріховного, коментуючи словами філософа, – це «надійний захист нашої цілісності, який скеровує нас до нас, коли є небезпека втратити себе» [11, с. 255]. Це регулятивний механізм моралі, що являє собою, за Г. Гегелем, «процес внутрішнього визначення добра і зла». Нагородою совісті є комфортний, вдоволено-спокійний стан душі, так звана спокійна совість (для релігійної

людини «життя по-совісті» – життя згідно із заповідями Бога), а муки совісті – її карою, яка може бути дуже жорстокою за інтенсивністю, нестерпністю страждань людини (муки совісті є психологічним базисом і чинником почуття провини, характерного для самосвідомості суїцидента). Муки совісті, як наголошує В.П. Москалець, є психологічним стрижнем каяття і спокути, що мають привести суб'єкта до розчулення, просвітлення, любові, доброзичливості [6, с. 117]. Щире каяття, величезне внутрішнє бажання спокутування власних гріхів, можливе переживання катарсису і як наслідок – очищення совісті роблять людину добрішою, щасливішою, гармонійнішою. Саме тому, як наголошує В. Франкл, тільки «недрімаюча» совість не дозволяє піддатися деструктивності, а відтак – і аутодеструктивності; отже, у процесі виховання слід не лише передавати знання, але й відточувати совість.

Наука не знайшла закономірних, таких, що впливають із земної природи людини, чинників моральності, совісті, доброзичливості, доброчинності, братньої любові, тому змушена апелювати до релігійно-містичних. Моральне настільки пов'язане з релігійним, що розділити їх неможливо, адже глибини і вершини морального сягають релігійно-містичного, любов психологічно споріднена з релігією [6, с. 143–145].

Тобто, для віруючої людини «життя по совісті» – це життя за заповідями Божими, у гармонії з собою та іншими, орієнтація у всіх своїх діях та помислах на доброчинність, що протидіє формуванню деструктивних тенденцій індивіда, «сприятливих» щодо суїцидальності.

У своїх дослідженнях нідерландський філософ Б. Спіноза, використовуючи логічно-наукові конструкції, також доводить, що феномен моральності, совісті можна пояснити, тільки піднявши його над земним до трансцендентного, до Бога, якого він вважав універсальним буттям. Людина, яка керується моральністю, утверджує гармонію цього універсального буття і себе в ньому, а отже, уподібнюється Богові. Вона діє відповідно до внутрішньої необхідності і робить лише те, що дає їй переживання досконалості життя. Це і є найнадійніший шлях людини до самозбереження, хоча й пронизаний духом «розумного егоїзму» [6, с. 141–142].

Незалежно від особливостей мотивації, дієва доброчинна поведінка є благом не лише для тих, на кого вона спрямована, але й для її носія, оскільки забезпечує ефективність його стосунків, приносить йому радість, душевний спокій, гармонію, що суперечить формуванню суїцидальних тенденцій.

Необхідно добродійно, морально, благо-дійно ставитися до себе та інших як до істот, що належать Богу, любити себе та інших як Божих творіння. Саме така любов, позбавлена егоїстичних джерел, суперечить формуванню суїцидальних настроїв. Проте у щиро віруючих навіть і не виникає подібних думок. І навпаки, егоїзм суїцидента виливається у надто величезне презирство, зневагу та ненависть до себе, що є гріховним станом, запереченням Божого образу та подоби Божої в собі. Як наголошує М.О. Бердяєв, коли людина ненавидить себе, прагне знищити себе, вона не прощає цього нікому: їй стають огидними й ненависними й усі інші, проєктуючи на увесь світ Божий власну нелюбов до себе. Коли ж людина руйнує свою душу розпущою, злобою, ворожістю, неспинним бажанням помсти, вона скоює часткове самогубство й убивство, поводить неприпустимо з тим, що не лише їй належить, а перш за все, призначене для вищих цілей. За переконанням філософа, самогубство за своєю природою є запереченням трьох вищих християнських чеснот – віри, надії і любові. Самогубець є людиною, яка втратила віру, надію, піддавшись гріху туги та відчаю. Врешті-решт, він є людиною, яка позбавлена любові, думає лише про себе й зовсім не думає про ближніх [1, с. 9].

Самогубство, без сумніву, є вбивством істоти, належної Богу, іншим людям, усьому світу. Знищуючи себе, людина калічить і нищить світ, космічне ціле, інших людей, адже все з усім взаємопов'язане й усе від усього залежить. Вбиваючи себе, людина завдає шкоди світу як цілому, заважає встановленню Царства Божого. Вона є більш високою за своїм становищем та за призначенням, ніж сама про себе думає у власному егоїзмі [1, с. 14–15]. Саме тому глибоко віруюча людина убезпечена від впливу нищівної деструктивності: повсякчас пам'ятаючи про те, що вона створена за подобою та образом Божим, намагається жити й чинити високоморально, згідно із заповідями Бога, тим самим рятує себе ж від себе.

У невимушеному спілкуванні зі студентами ми намагаємося довести потужну вітальну, життєдайну силу релігійної добродійності, апелюючи до реальних життєвих ситуацій, науково-теоретичних доведень представників релігійної філософії (М.О.Бердяєва, Ф.М.Достоевського, В.В.Розанова, Б. Спінози, В.С. Соловйова, Л.М. Толстого А. Швейцера, Л.І. Шестова, С. Франка та ін.). Шлях до істинного сенсу життя Л.М. Толстой («врятуватись від самознищення можна лише живучи згідно із заповідями Божими, багато працювати, бути милосердними і толерантними»),

Ф.М. Достоевський («совість без Бога є жах, може заблукати до найбільш аморального»), М.О. Бердяєв («боротьба проти саморуйнівних настроїв – це боротьба за подобу Божу в людині»), В.В. Розанов («релігійні цінності – це духовний життєствердний фундамент для існування людини»), В.С. Соловйов («смысл життя – в любви до Бога та людей, що сповнює існування цілісністю та повнотою») та інші вбачали в активному прилученні особистості до високих релігійних духовно-моральних цінностей як джерела життєдайної енергії, наснаги, спокою та гармонії [1; 7; 9; 10].

Висновки. Проблема психопрофілактики суїцидальних тенденцій – це проблема не окремої особистості, яка зважилася на відчайдушний крок, це проблема всього нашого суспільства, і повинна розв'язуватися на загальносуспільному рівні шляхом утвердження у людських взаєминах високих гуманістично-релігійних духовно-моральних чеснот, «пробудження» гуманістичної свідомості громадян. Зорієнтований на автентичну добродійність, гуманістичний потенціал релігійної віри сприяє інтеграції особи та групи, гармонізації її психіки, міжособистісних взаємин, протидії суїцидальності та станам, сприятливим щодо її формування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бердяев Н.А. О самоубийстве (психологический этюд) / Н.А. Бердяев. – М.: МГУ, 1992. – С. 3–23.
2. Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. – Київ: Українське біблійне товариство, 2002. – 1159 с.
3. Грановская Р.М. Психология веры / Р.М. Грановская. – СПб.: Речь, 2004. – 576 с.
4. Зимянина Е.В. Духовные искания и христианский реализм С.Л. Франка / Е.В. Зимянина // Философские науки. – 2000. – № 3. – С. 128–139.
5. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. – [6-е изд., перераб. и доп.]. – СПб.: Питер, 2003. – 752 с.
6. Психологія релігії: посібник / [В.П. Москалець]. – К.: Академвидав, 2004. – 240 с. – (Альма-матер).
7. Розанов В.В. Уединенное / В.В. Розанов; [сост. и вст. ст. А.Н. Николаева]. – М.: ИПЛ, 1990. – 543 с.
8. Сикорский И.А. Психологическая борьба с самоубийством в юные годы / И.А. Сикорский. – Киев: Тип. И.Н. Кушнерева, 1913. – 44 [4] с.
9. Соловйов В.С. Чтения о богочеловечестве: [соч. в двух томах] / В.С. Соловйов. – М., 1989 – Т. 2. – 140 с.
10. Толстой Л.Н. Собрание сочинений / Л.Н. Толстой. – М., 1964. – Том. 16.
11. Франкл В. Основы логотерапии. Психотерапия и религия / В. Франкл. – СПб.: Речь, 2000. – 286 с.
12. Фромм Э. Искусство любить. Исследование природы любви / Э. Фромм. – М.: Педагогика, 1990. – 157 с.
13. Maslow A. Religions Values and Peak-Experiences / A. Maslow. – N. Y., 1970.